

A mai magyar nyelv normarendszerének egy jelentős változásáról az „ifjúsági nyelv” kapcsán

Az utóbbi évtizedek hazai nyelvészeti szakirodalmában időnként felbukkant az argónak, az ifjúsági nyelvnek, a nagyvárosi nyelvnek a problémája. E gyorsan változó világról azonban ma sincsen megbízható képünk, hiányzanak például a szlengszótárak. Ráadásul már a jelenségkör megnevezésével is sok a nehézség, ezzel azonban e helyen nem szándékozom foglalkozni. Elég ez ügyben utalni Bárczi Géza A „pesti nyelv” c. munkájára (Bp., 1932. 2—5), s Péter Mihály Nyelvőr-beli cikkére (Szleng és költői nyelvhasználat. 1980. 273—4). Péter Mihály éppen Bárczira (és másokra) hivatkozva állapítja meg, hogy jóval többről van már szó, mint egyszerű argóról, zsargonról vagy diáknyelvről. Ezért ő a *szleng* megnevezést ajánlja. Az alábbiakban magam is e széles értelemben próbálom leírni a kategóriát, de inkább a *bizalmas társalgás* névvel élek (s ezzel kevésbé hangsúlyozom a „normán kívüliséget”).

Az újabb terminussal nem az értelmezést akarom megkerülni, hanem elgondolásomnak megfelelően a témakört még szélesebbre tágítani. A korábbi leírásoknak ugyanis legfőbb fogyatékosága az, hogy egyértelműen rétegreproblémaként kezelték a kérdést, szűkebb rétegek, csoportok belső ügyeként, amely a „normán kívül” áll. (Messzire vezetne, ha e ponton a norma kérdését is tárgyalnám. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy — felfogásom szerint — a nyelvi norma szociolingvisztikai megközelítésben elsősorban kommunikációs funkciójú, a jelenre irányuló szabályrendszer, és mindig csoportokhoz, rétegekhez van kötve. A normák természetesen változnak, egy-egy beszélő több normát is ismerhet, s a beszédhelyzetnek megfelelően választhat közöttük. Tehát sok nyelvi norma él egyszerre, s jórészt műveltség kérdése, hogy ki mennyit ismer belőlük. Ezzel szemben áll, azaz belőle következik a nyelvi eszmény, amely inkább jövőirányultságú, s nem a közvetlen közlést célozza.)

A normán kívüliséget (az egy nyelvi normaként a művelt köznyelvet megnevezők felfogása szerint) az ifjúsági nyelvről még az igen türelmesen fogalmazó Péter Mihály is kimondja, midőn „vadhajtásról”, „út mentén tenyésztő gyomról” ír (i. m. 273), de e tanulmány már megértően közelít a témához a húsz-huszonöt évvel ezelőtti sommásan konzervatív ítélethez képest, melyet például Kovalovszky Miklós (Az ifjúság nyelvéről. Valóság 1963/5: 66—75) vagy Boros Tiborné (Zsargon és magatartás. Nyr. 1965: 147—57) fogalmazott meg. Az eddigi leírások nagyobb részénél az volt a fő baj, hogy a bőséges szemléltetést közvetlenül követte az értékelés, s a magyarázat, az értelmezés többnyire elmaradt. Bachát László 1983-ban elhangzott kongresszusi előadása eddig csak egy TIT kiadványban jelent meg, és így nem hathatott kellő erővel, jóllehet igen árnyaltan és érzékenyen közelíti meg a problémát (Az ifjúság nyelvhasználatának változása, és ami mögötte van. In: Az ifjúság beszédkultúrájáról. Bp., 1984. 23—38).

Jelen cikkemben azt kívánom bizonyítani, hogy az „ifjúsági nyelv” néven emlegetett nyelvi változat(ok) kialakulása és elterjedése nem volt véletlen, s nem egyszerűen nemzedéki ellentétről, elkülönülésről és összetartozásról van valamilyen homályos törvénynek az érvényesüléséről kell itt beszélni. (Gyakran lehet efféle magyarázatokat hallani: „ez a folyamat sok más országban már lejátszódott”).

Mi is történt valójában? A városi kultúra mindig kitermelt különös, szűk körben használatos nyelvváltozatokat. Ilyen változat igen régóta a diá-

kok nyelve vagy a mindenkor létező tolvajok, betyárok nyelvhasználata. Ilyenek a régóta alakuló szaknyelvek is, ám ezek témám szempontjából kevésbé fontosak. A nagyvárosok létrejöttükor egyes rétegek a társadalom pere-mére szorúlnak, ill. ottani helyzetük nyilvánvalóvá válik. A lumpen elemeknek, tolvajoknak, bűnözőknek, cigányoknak és más, a perifériára szorult vagy szorított rétegeknek sajátos szóhasználatuk keletkezett, Budapesten főleg 1867 után. Szókincsük részben belső fejlődés terméke, részben idegen nyelvekből (németből, cigányból, jiddisből) ered, vagy használóik maguk is idegen anyanyelvűek. Ezek a rétegek 1945 előtt meglehetősen elkülönülten éltek, szókincsük alig volt ismert más rétegek előtt.

Az argó felszívadásának, a zárt csoportnyelvek nyilvánossá válásának első szakaszát már Bárczi Géza leírta A „pesti nyelv” c. munkájában. Gondolatkörének egyik legfontosabb elemére azonban alig figyeltek föl a későbbi kutatók. Bárczi ugyanis a korábban kivételes szociológiai érzékenységgel írja le a folyamat lényegét. „Ennek a különleges szókincsnek egésze vagy egy része behatol az említett, pontosabban alig elhatárolható alacsonyabb társadalmi osztályok (pl. nagyvárosi munkásság, kispolgárság stb.) köznyelvébe, s az eredmény nem argot ugyan, de argotval átitatott köznyelv. Innen egyes szavak, kifejezések azután feljebb behatolnak a magasabb társadalmi osztályok nyelvébe, vagy vízszintesen elterjedhetnek nem nagyvárosi lakosság között is” (i. m. 2–3).

Az idézet félig-meddig már lezajlott történéseket rögzített 1932-ben, részben azonban eljövendő folyamatokat jelzett, s igen pontosan. Bárczi Géza már több mint ötven évvel ezelőtt megfigyelte, hogy „az alsóbb néposztályoknak argot-szavaktól henzsegő nyelve az esetek túlnyomó részében csak közvetítő a köznyelv felé” (i. m. 6–7). Tehát az elkülönült csoportok már akkor sem voltak teljesen izolálva. S Bárczi máig ható érvénnyel jelöli meg a fő terjesztőket a városi munkásságban és a kispolgárságban. E csoportokhoz a hetvenes években a középrétegek, a hivatali alkalmazottak, a szolgáltatásban dolgozók csatlakoztak.

Az alacsony értékű szavak emelkedése a korai szakaszban (1945 előtt) többé-kevésbé rejtve jelentkezett, szórványosan, hiszen igen nagy volt e szókincsletti réteggel s a vele kapcsolatos magatartással szemben az ellenállás. (Megjegyzendő, hogy Bárczi munkája azért is fontos, mert máig is az egyik legmegbízhatóbb etimológiai forrás e kérdéskörben, s egyben bizonyítéka, hogy egyes szavak milyen régiek, sőt milyen hosszú ideig lappanghatnak.)

1945 után Magyarországon erőteljes társadalmi átrendeződés zajlott le. A korábban meglehetősen kötött rétegek határai elmosódtak, a mobilitás soha nem látott méreteket öltött. Az átrendeződés első szakaszában (1945 és 1960–65 között) a mozgások nagyon erősek voltak, a későbbiekben gyöngültek, de nem szűntek meg.

Az első szakasz végére már jelentős nyelvi változást lehet észlelni. A korábban jórészt elkülönült, már említett szubkulturális rétegek, csoportok nyelve keveredni kezdett, éppen a nagyfokú mobilitás miatt. Majd az ötvenes-hatvanas évek fordulóján ezek az eredetükben már egyre kevésbé elkülöníthető szókincsletti elemek mindjobban behatoltak elsősorban a diákok, ill. általában az ifjúság, a tizenévesek nyelvhasználatába. Akkortájt ez a korosztály meglehetősen egységesülő képet mutatott — ebben valamennyi ide vonatkozó tanulmány egyetért. A gimnazisták, a szakmunkástanulók és a már dolgozó fiatalok közötti különbségek főleg 1960 után elmosódtak jó tizenöt évre —

legalábbis sok tekintetben. A beat- (majd rock-) zene volt talán a legszorosabb kapocs közöttük mint szabadságvágyuknak, újat akarásuknak és együttes elkülönülésüknek egyik legfontosabb kifejezőeszköze. Ez a nemzedék már változtatás nélkül találkozott a beatkoncerteken az Ifjúsági Parkban, a klubokban és másutt, s természetes volt számukra, hogy egy idő után egyformán farmert, tornacipőt hordanak, és hosszú a hajuk. Bachát László is fontosnak tartja említett tanulmányában e lehetőségeket, kiegészítve ezt a társadalmi munka, az üzemi gyakorlat akkori alkalmával is (i. m. 23). Bárczi Géza pedig a sporteseményeket, a stadionokban együtt szurkolók keveredését említi mint lehetséges alkalmat a szavak, a stílus továbbadására. Ez a szociológiai helyzet minden bizonnyal az ötvenes-hatvanas években is nagy szerepet játszott.

Nem véletlen ezek után, hogy a fiatalok beszéde is jellemző volt használóikra és így különbözött a többi nyelvi, szóképzési rétegtől — ezúttal nagyobb mértékben, mint korábban. A fiatalok akkori csoportjai viszonylag egységesen vették át a fentebb említett perifériális rétegek egy-egy szavát. Am az egység csak a hatvanas évek végére alakult ki. Addig igen összetett volt a kép. Egyrészt a korábban elzárt, háttérbe szorított csoportok nagyobb nyilvánosságot kaptak, jobban beépültek a rétegződésbe, s erősebben hathattak a fiatalság nyelvhasználatára. Másrészt a hatalmi viszonyok átalakulásával nagyobb lett a presztízse a munkásságnak és a kispolgárságnak. Így ezek a rétegek saját — részben argó jellegű — stílusukkal szintén nagyobb nyilvánosság elé léptek, elsősorban gyermekeik által, akiknek beszéde széles körben vált ismertté a hatvanas években, főképp a gimnazisták között. (Hasonló folyamat játszódott le pl. Angliában, ott szorosabban a rockzenéhez kapcsolódva: a keményebb rockszövegek nyelvezete a fiatal városi munkások nyelvhasználatához állt közel, s ez az első időkben igen erős ellenállást váltott ki a választékos nyelv hivatalos terjesztői és használói körében.)

A fiatalság nyelvhasználatában 1960 táján jelentek meg az *állati, baromi*-féle túlzó jelzők, a *csaj, kaja, pia, dekkol, almás* típusú lexémák, s a szókincsbeli gyarapodás mind nagyobb mértéket öltött, beleértve a trágárságokét is. Az átvett szavak mellett megjelentek a saját termésű belső keletkezésű szavak, ill. főleg jelentésbővülések, új jelentések. A tizenévesektől elterjedő újabb bizalmas vagy durva elemek már régóta jórészt e korosztályok saját alkotásai. (Az összes lehetséges idegen forrás felsorolását most mellőzöm, bár igen érdekes, ahogy szakzsarbanbeli vagy népnyelvi szavak az átlagos mindennapi társalgás elemeivé lesznek.)

A folyamat következő szakaszát részletesebben kifejtettem egy korábbi tanulmányomban (Társadalmi rétegződés és nyelvi norma. A bizalmas stílus mai magyar nyelvbéli terjedéséről. In: A magyar nyelv rétegződése. Szerk. Kiss Jenő és Szüts László. Bp., 969—75). Lényege az, hogy a polgárpukkasztó nyelvhasználat a hetvenes évek derekára a bizalmas társalgás egyik legfontosabb részévé vált, mondhatni általánosan, szinte minden földrajzi és társadalmi régióban és korosztályban (azaz vidéken is, és az idősebb, de főképp a középső korosztályok: a negyven-ötven évesek is megtanulták, ill. nem hagyták hátra az iskolaévekkel. Bachát László egy korábbi tanulmánya megemlíti e jelenséget, ám „az iskola és az élet kapcsolatának erősödésével” indokolja ezt (Az ifjúsági és diáknyelv kérdései. In: Anyanyelv, közélet, műveltség. Bp., 1976. 115). Bár e tényező is fontos, az elterjedés fő láncszeme az éppen iskolát végzettek és az idősebbek között volt. A legfőbb iskolán belüli terjesztő erő a koedukáció általánossá válása volt: a tegeződés győzelme adta meg ehhez a

kellő nyelvi és magatartásbeli alapot. (Pontos adataink egyébként nincsenek megalapozott szociolingvisztikai kutatások híján.)

A mindenkori tizenévesek közben továbbra is leleményesen gyártják az újdonságokat a már intézményesített korábbiakkal szemben. S persze mindig akadnak olyan rétegek, melyek — hasonlóan a korábbiakhoz — a társadalom peremén élnek, és elkülönülésüket nem egy esetben valódi argó szókincsük is jelzi. (Klasszikus példáját adja ennek Zombori Attila Szexpiaci körséta c. munkája a magyarországi prostitúcióról, interjúkkal és argósztárral vagy Moldova Györgynek a Bűn az élet c. rendőrségi riportkönyve. Az efféle könyvekben, tudósításokban felbukkanó ismeretlen szavak manapság már igen hamar elterjednek.)

A fentebb nagyon röviden leírt tendencia erőteljesen megváltoztatta a magyar társalgási nyelvet, a mindennapi nyelvhasználatot, s persze nem csupán a szókészlet területén, hanem a grammatika egyes részein, az általánosan lazább szerkesztés mellett is. Néhány ma gyakori nyelvhelyességi hibát (pl. a „nákolást”) valószínűleg a nyelvi divathullámok mozgásai terjesztettek.

A sok évtizedes folyamat elemzésekor a következőkben az okokat kell megvizsgálni. A régebbieket meglehetősen jól ismerjük. A titkosság, az elkülönülés vagy az elkülönítés, a perifériára szorultság mindig nyelvi elkülönülést okoz. Jól példázza ezt a magyar nyelvjárások története a területi szétválással, néhány, főleg keleti nyelvjárás határozottabb elkülönülésével. Hasonló jelenségeket lehet megfigyelni a társadalmi régiókban is. A XX. század kezdetén (de már korábban is) a perifériák mind erősebben hallatni akarták hangjukat. E nyelvváltozatokat az újnak a keresése, a divat vagy egyszerűen a közvetlen hatásnak ellenállás (tudatosulás) nélküli befogadása kezdi azután terjeszteni.

Az 1949 utáni új helyzetben a központilag kitzűzött cél egy minden tekintetben monolitikus társadalom létrehozása volt. A nivellálási törekvés szinte minden területen a legszélesebb tömegeket érintette a bérezés, az ellátás, általában az életszínvonal kapcsán, de ugyanezt lehetett tapasztalni az irodalom, a művészetek felülről történő irányítása során, az újságírás terén. Ilyen közegben a nyelv lehetőségei is erősen csökkentek. Az ötvenes években sokan igazodtak az akkori vezetők által a nyilvánosság előtt használt nyelvváltozathoz, amely főleg a hivatali, a mozgalmi és a kispolgári nyelv (argótól mentes) saját-ságaiból keveredve jött létre. Ez a merev, konzervatív nyelvi gyakorlat nem sok teret engedett az egyéni nyelvi változatoknak, ezt ideológiailag többször el is ítélte, más nagyobb egységekről (pl. a nyelvjárásokról) pedig nem vett tudomást. (Jellemző ellentmondás, hogy a magyar nyelvtudomány éppen ebben az időben fordult a legszervezettebben a nyelvjárások kutatása felé. Ráadásul közben a teljes nyelvi egységesülést hirdette, ha nem is olyan erőteljesen, mint az ideológia a társadalmit.)

1960 táján s attól kezdődően természetes volt, hogy a belső enyhülés adta nagyobb mozgástér a nyelvi változásokban is jelentkezhet. A rétegekénti nyelvi normák, ill. az általános nyelvi gyakorlat persze mindig változik. De Magyarországon az 1950-es években ezek a mozgások — amennyire lehetett — el lettek fojtva. Tehát nagyobb erővel jelentkeztek később, és elsősorban a városi, nagyvárosi fiatalság körében, azok között, akik még nem voltak befolyásolva, de már elégtelennek tartották a korábbi kereteket.

A változást többféle lélektani tényező segítette. Külsőként a korlátozás enyhülése. Ez a korlátozás csak részben és áttételesen volt ideológiai. Még a hatvanas években is nem kis részben a korábbi, a háború előttről származó

nyelvi és magatartásbeli normák működtek. Ezt jelzi, hogy a fiatal korosztályok nyelvi újításait a felnőtt rétegek szinte egyöntetűen utasították vissza. Paradox módon még azok is, akik saját beszédükben legközelebb álltak a szleng jellegű társalgáshoz, tehát az idősebb munkások és a kispolgári rétegek.

Belső okként a Kovalovszky Miklós, Bachát László és az ő nyomán a Nyelvművelő kézikönyv által is sokat emlegetett élénk fantázia és játékkedv nevezhető meg. Az előző nemzedéktől az ifjabbak mind határozottabban különbözni akarnak, különösen a XX. századi fiatalok. A hatvanas években e különbözőségi vágyat csak erősítette egyfajta visszaütés, amely természetesen következett be. A nyelvjárások felbomlásával, a valódi nagyvárosi nyelvváltozatok kialakulásával és az „irodalmi nyelv” nyelvtudományi kodifikálásával (s annak az oktatásban való megjelenésével) valóban soha nem tapasztalt mértékben egységesülni látszott a magyar nyelv. Az argó behozatala, a mindig változó bizalmas társalgás ilyen erejű kialakítása önkéntelen védekezés volt a meghirdetett és megvalósulni látszó túlzott uniformizálódás ellen. Ezt a nagyon is nyilvánvaló ténytet a szakirodalom még alig vette tudomásul. A norma kapcsán továbbra is az „egységes, normatív” nyelvváltozat áll a nyelvi gondolkodás középpontjában, a nyelvi egységesülés túlzott hangsúlyozásával. A nagyközönségnek szánt kézikönyvek éppúgy kerülnek a folyamatos differenciálódás említését, mint a szakmunkák.

Hasonló — legalább ilyen fontos — ok volt, hogy új tartalmakat s főként új magatartást kellett kifejezni, s erre a régi stílus, a bevett szokás nem volt alkalmas.

A fentebb leírt mozzanatok már nagyrészt meghatározták a mozgás irányát, azt, hogy miféle szavak, jelentések, stílusok, nyelvi rétegek kerültek előtérbe a hatvanas évek elejétől kezdve. Egyértelmű, hogy a legkézenfekvőbb átvehető anyagot az argó, a cigány és lumpen rétegek szavai szolgáltatták. (Bár nem szabad megfeledkezni arról, hogy a trágárságok nagy része nyelvjárási, népnyelvi eredetű.) Ez az új szóképzleti réteg új stílust is hozott: a lezserség, a humor, az irónia és a durvaság szötte át a mindennapi társalgást, többnyire olyan szavakkal, szókapcsolatokkal, amelyek jelöltjének (denotátumának) már volt korábban is jele (pl. a *becsap* ige helyett ugyanazzal a jelentéssel azt kezdték mondani: *átvág*, *átver*, *átráz* stb.).

A változás így elsősorban nem új fogalmak, jelenségek megnevezésére irányult, hanem a már meglévők értékelésére, újragondolására. Például az addig nyilvánvalóan értéknek tartottak megkérdőjelezése, érték voltuknak kétségbe vonása volt a fő tényező. Jól mutatja ezt a túlzó jelzők és határozók esete. Az *állati*, a *baromi*, az *oltári* és társik 'nagyon jó, kiváló' melléknévi, ill. 'nagyon', 'nagyon nagy mértékben' határozószói jelentéssel tűntek föl. Denotatív jelentésük megegyezett korábbi szinonim értékű szavakéval (pl. *kiváló*, *nagyszerű*, *csodálatos* stb.). Am a hagyományos csoport lexemáinak konnotatív és stilisztikai jelentése komolyságot fejezett ki, ünnepélyes volt: a szóval jelölt érték valódiságát. Az *oltári*, *állati* típusnak nincsen ilyen vonatkozása. Eppen ellenkezőleg, miközben elsődleges jelentésében értékről beszél, addig másodlagos jelentésében kétségbe vonja azt a nagyfokú eltúlzással, a jelentéskör durva tágításával, látszólag oda nem illő asszociációval. A szó jelentésében megmutató magatartás ironizáló, hiszen más szempont bevitelével kívülről nézi önmagát. A jelzett értékek relativitására utal, s persze arra a kényszerre, hogy az elcsépelet, kiürült szavakat újakkal, tartalmasabbakkal helyettesítse.

Illyés Gyula írja naplójában 1949–50 fordulóján: „Jouhandeau nyelvészeti jegyzeteiben olvasom, semmi sem jellemzőbb egy századra, mint az a nyomatékjelző, amit a szép elé tesz. A középkorban azt mondták valamire, hogy keményen szép (*durement beau*), a XVII. században, hogy tébolyultan. A XVIII. század tárgyilagosan csak nagyot mondott, a XIX. rendkívülit. »Au XXe, c'est *vachement*«. Baromian. »Állatian.« Akár nálunk.” (Naplójegyzetek 1949–50. Új Írás 1988/1. 6.)

Illyés e rövid megjegyzése csak erősíti a fentieket: a XIX. századi magabiztos polgárosodás és tudatosodás után a huszadikban a kételyek, a relativizmus lett a jellemző Európában. Itthon főleg a hatvanas évektől kezdődően.

Hasonló jelenséget lehet tapasztalni sok ezer új alakú vagy új jelentésű más szó bizalmas használatának vizsgálatakor. „A szleng a szatíra elemei egysége” írta Kolozsvári Grandpierre Emil, csak nem fejtette ki, mert el volt foglalva a nyelvészek csepülésével (*Utazás az argó körül*. In: Herder árnyékában. Bp., 1979. 118). Természetesen nem a teljes bizalmas szókészletet hatja át az ironizálás, más magatartástípus kifejeződése is megtalálható itt a durvaságtól a kedvességig, a humorig. E típusok részletesebb leírása egy másik tanulmány tárgya lehet.

A fent részletezett folyamat nem határozott célt követő tudatos elhatározás eredménye volt, inkább bizonytalán ösztönös cselekedet, amibe jócskán belejátszott például a divat. Viszont a divatból így beszélőkre visszahatott e stílus, és magatartásukat a kétkedés az igénytelenség, a vicc felé térítette vagy téríthette ilyen-olyan mértékben.

Vidor Zsuzsa már negyedszázada igen pontosan meghatározta ennek az ironizáló hajlamnak az egyik kiváltó okát. „Ahogyan a felnőttek felnagyítják és megszépítik érzelmeiket és cselekedetei rugóit, úgy torzítja és bagatellizálja a tizenhat éves a maga erkölcsiségét és érzelmeit” (*A diák jassznyelv és jasszmagatartás*. Valóság 1964/9. 70). E mondatot Péter Mihály is idézi említett munkájában (i. h. 275), de kivételes fontosságát nem fogalmazza meg. E jelenség igen természetes a serdülőkorban, ma már közhelyszámba megy, s mint kinőhető tulajdonságot tudomásul veszi a felnőtt társadalom. Ám éppen a hatvanas-hetvenes években túllépte önmaga határait s behatolt az átlagember életébe, a szavakkal együtt. Vagy félig-meddig tudatosan vagy lopva, tudattalanul. Az oly sokat emlegetett értékválság, az értéknélküliség nyilvánul meg az ironizáló, túlzó nyelvhasználatban. Ezért a nyelv ebben a helyzetben csak hordozó, bár egyre önállósuló vehikulum, egy súlyos állapot folyamatos jelzője. Az így beszélő önkéntelenül is a kamasz bezárkózó, belső kérdésekkel teli s a külszínen hányavetiként jelentkező magatartásával azonosul. A felnőtt társadalom kamasz társadalommá válik. Először csak időlegesen, azután — ha nem tud vagy nem akar védekezni ellene — teljes mértékben. A változásnak tehát alapvetően nem nyelvi okai vannak. Ebből következően önmagában a „ne beszéljünk így vagy úgy” intelme kevés, bár erre is szükség van. (Felmerülhet e ponton, hogy az értékmegvonás konnotációja elhalványulhat idővel e szócsoportban. Ennek azonban egyelőre semmi jele, jósolgatni pedig nincs értelme.)

Az értékek hierarchiájának ilyen erőteljes módosulása nem egyedül a nyelvhasználatban tapasztalható. Az MTA Irodalomtudományi Intézetében végzett irodalmi értékszociológiai vizsgálatokról szóló összefoglalójában említi meg Veres András, hogy az irodalom értékvilágában a hatvanas években határozott változás indult meg itthon, s ennek második szakaszában, a hetvenes években az ironia és a groteszk erősen teret nyert (Társadalmi értékek az iroda-

lomban. Literatura 1985: 12). Ennek okaként Veres András a boldogulás intézményesített formáiba vetett hitnek a megrendülését fogalmazta meg vizsgálataik alapján. Valószínű, hogy ez a tudati változás eredményezte a távolságtartás, a distinkció, a reflektáltság előtérbe kerülését is.

Ez az a szempont, amit korábban a nyelvész kutatók alig vettek figyelembe. Bárczi Géza említi a gúnyos vagy tréfás elnevezéseket (pl. *csillagvizsgáló* 'kancsal ember'), de az iróniát, az öngúnyt már nem nevezi nevén a szó-játék típusba sorolt néhány szóról beszélve, pl. *járásbíró* 'munkanélküli' (aki nem bírja a járást) stb. (i. m. 34—5). Kovalovszky Miklós idézett írásában az értéket, tekintélyt lebecsülő tiszteletlenségről szól, s nem látja ebben a szemléletben az értékvesztés egyetemes voltát, amely már nem egyszerűen a tekintély ellen lép föl, hanem akár önmaga ellen is, tehát más szinten jelenik meg.

Végül a kamaszironizálás, értékmegvonás az utóbbi évtizedben a gyermeknyelvi becézés gügyögésével bővült. A *diri*, *suli*, *lufi* mintájára jött az *édi*, a *ruci*, a *temcsi* (temető), a *Hungi-fagyú*, a *Toldi kondi*, a *lovi* (lóverseny) és rengeteg társa. E gyermeteg nyelvhasználat felnőttek, főleg idegenek között visszatetsző, bizalmaskodó, s a kamaszmagatartást még lejjebb szállítja a kisgyermekes szintjére a felnőttek között. Divatjának terjesztésében szintén a közép- és idősebb korúak, eladók s közöttük is a nők jártak az élen.

Mint fentebb jeleztem, a változás a tizenévesek köréből indult, s ott viszonylag gyorsan összemosta a társadalmi és műveltségi különbségeket, éppúgy, ahogy a viselet is. Az elmúlt kb. húsz évben azután ennek hatására a legtöbb társadalmi rétegnek jelentősen megváltozott a beszélt nyelvi normája, így tulajdonképpen a teljes beszélt magyar nyelv jellege. Kétirányú mozgásrendszert lehet ezekben az évtizedekben tapasztalni, s a folyamat még ma is tart. Egyrészt a művelt rétegek által beszélt magasabb presztízsi nyelvi rétegek alacsonyabb presztízsi, kevésbé kulturált nyelvi rétegekhez, ill. azok használatához igazodnak. Másrészt a kevésbé választékos stílusú szavak egy része emelkedni kezd, presztízisében értékesebb lesz, bár bizalmas jellegét őrzi.

Pl. a *bejön* igének 'sikerül' jelentése kb. húsz éve él a magyarban. Az ÉKSz. nem is adatozza még, csak lehetséges elődjét, a sportnyelvi, bizalmas 'befut' jelentést. A legutóbbi időkig az újabb jelentés szigorúan a kötetlen társalgás elemeként jelenhetett meg, tehát aligha lehetett volna választékosnak vagy akár csak közömbösnek is tartani. 1988 januárjában viszont az egyik miniszterhelyettes használta 'sikerül' jelentésben a *bejön* igét a magyar televízióban, hivatalos minőségében nyilatkozva. Ezzel az egyáltalán nem példa nélkül álló gesztussal erőteljesen emelte a szó értékét, azt a közömbösség, esetleg a választékoság irányában toltta el.

Ennek az igen összetett folyamatnak egyik legfőbb következménye az, hogy nem csupán a rétegenkénti nyelvi normák változtak meg, hanem azok átlaga is, s a mozgásokból kikövetkeztethető, a köztudatban élő nyelvi eszmény. Ez a nyelvi eszmény rugalmasabb lett, nyitottabb, élettellel telibb, mint volt a korábbi merevebb, akadémikusabb jellegű. Ugyanakkor lefelé igazodott, kevésbé kulturált, kevésbé kifinomult rétegek nyelvhasználatához. Így magába integrált, elfogadott oda nem illeszthető jelenségeket, pl. az igénytelenséget, a túlzott mértékű lezserséget és a durvaságot. E sajátságok presztízisének az emelkedését nem indokolja az iróniának, a groteszknak, a reflektáltságnak az igénye. A köztudatban élő nyelvi eszményben való háttérbe szorításuk a közeljövő nyelvművelésének egyik fő feladata, függetlenül az általános ironizálás okainak további meglététől vagy megszűntétől.

Természetes, hogy a bizalmas stílus ilyen mérvű elterjedtsége nem jelent (és nem is jelentett) valamilyen homogén és változatlan állapotot sem a teljes beszélő közösségben, sem annak mindenkori fiatal nemzedékeiben. Bachát László a hetvenes évek végétől datálja a hazai ifjúság rétegekre, csoportokra bomlását (Az ifjúság nyelvhasználatának változása, s ami mögötte van. I. h. 33). A rétegződés azonban még a fentebb említett legteljesebb nyelvi egység idején, a hetvenes években is létezett, legfeljebb jóval rejtettebben. Hiszen a jobbára szóbeli megnyilatkozások emlékeiből ma már nehezen rekonstruálható, hogy ez a valóban erősen egységes ifjúsági nyelv a hatvanas években milyen műveltségi, szellemi különbségeket takart el egyénenként vagy csoportonként, azaz ugyanazzal a stílussal milyen különböző mélységű tartalmakat fejeztek ki az akkori fiatalok.

Az átlagos bizalmas társalgástól való elmozdulást ma újra a fiatal rétegek egyes csoportjainál lehet észlelni. Bár e jelenségekről még igen keveset tudhatunk, annyit már lehet látni, hogy bizonyos csoportok nem illeszkednek bele a részben állandó, részben pedig új elemeket létrehozó bizalmas társalgás általános divatjába. Különbözni óhajtanak tőle tudatosan, és a műveltebb, választékosabb nyelvhasználat felé fordulnak, pontosabban azt akarják presztízsében emelni. Éppígy a mai magyar próza nem egy kiváló (fiatalnak számító) művelőjénél láthatunk kísérletet a különbözőzésre, új, igényesebb normák és eszmények megalkotására. Hatásukról — melyet a nyelvtudománynak erősítenie kellene — csak később lehet beszámolni.

Ellenkező előjelű az a már korábban megindult mozgás, amely a még erőteljesebb durvulás felé tart. Erről igen részletesen és határozottan ír Bachát László, bár ő ezt általánosságban teszi (i. m. 33), jóllehet korábban ő maga megjegyzi, hogy a műveltebb fiatal jobban tud válogatni a nyelvi stílusok között a helyzetnek megfelelően. Szintén zavaró, ahogy ennek a jelenségnek a hátterét egy helyen megfogalmazza (ellentétet képezve az ezt követő szociológiai elemzéssel): „az osztályok, csoportok legalján állók használják e szókat nagyobb mértékben, ennek a legalul állásnak pedig sokszor nem szociális okai vannak, hanem jórészt egyéni vagy családi körülmények játszanak benne közre” (i. m. 26). Ha egy negatív jelenség „sokszor” előfordul, s mindig hasonló körülmények között, akkor az már többnyire nem egyéni vagy családi probléma, hanem éppen szociális, társadalmi. A beszéd minősége nem családi ügy még a legszélsőségesebb esetben sem. A Bachát által itt említett példák (*börtön fegyház* = iskola, *elnyomó*, *tőkés*, *rabőr* = tanár stb.) éppen a korábbi ironizáló, groteszk túlzásnak, értékmegvonásnak a folytatása, sőt teljes véghezvitele. A szó jelentése elveszti ironizáló humorát, visszafordíthatatlan lesz, s a teljes értéktelenséget fejezi ki. S ha ez ilyen tömegesen jelenik meg, akkor nem pusztán eldurvulásról van szó, amelyet el lehet ítélni, hanem valóban a „nincsen jövő” perspektívtalanságáról — s ez társadalmi probléma a javából. Okait és megoldásának módjait kutatni kell, de első helyen nem a nyelvtudományban.

Meg kell még végül jegyeznem, hogy a nyelvi normákat és a nyelvi eszményt más is befolyásolhatja az argó elemeket erősen használó ifjúsági nyelven kívül, leginkább a hivatali nyelv túlbonyolítottsága és személytelensége, a fentiekben leírtakhoz képest gyakran éppen az ellenkező előjelű magatartást tükrözve és eredményezve. Ennek hatása azonban — úgy tűnik — kisebb, mint a másiké.

Tolcsvai Nagy Gábor